

Leefbaarheid: feiten in beeld

pon

Kennis in uitvoering

Leefbaarheid Begrepen

nummer 15 • januari 2011

Leefbaarheid: feiten in beeld

is een serie die maandelijks verschijnt.

Elke uitgave bevat de meest recent beschikbare cijfers. Het kan voorkomen dat beschikbare gegevens ouder zijn dan 2008 of 2009.

Reeds verschenen

1. Begrip voor leefbaarheid (mei 2009)
2. Brabant en de Brabantse bevolking (mei 2009)
3. Commerciële voorzieningen (juni 2009)
4. Zorgvoorzieningen (september 2009)
5. Wonen (oktober 2009)
6. Cultuur en sport (november 2009)
7. Economie, werk en inkomen (december 2009)
8. Participatie (januari 2010)
9. Relatie burger en overheid (maart 2010)
10. Jeugd (april 2010)
11. Bijzondere groepen (mei 2010)
12. De Brabantse bevolking in de toekomst (juni 2010)
13. Verkeer en mobiliteit (september 2010)
14. Sociale veiligheid (november 2010)

Leefbaarheid: feiten in beeld

Leefbaarheid Begrepen

Bij dezelfde omgeving leeft toch ieder in een andere wereld.

A. Schopenhauer, Duits filosoof 1788 - 1860.

Voorwoord

'Leefbaarheid Begrepen' is de afronding van een reeks uitgaven *Leefbaarheid: feiten in beeld* die het PON het afgelopen anderhalf jaar, in opdracht van de provincie heeft gemaakt. In veertien boekjes zijn de belangrijkste feiten over leefbaarheid aan de orde gekomen. Dit exemplaar geeft de voorgaande boekjes kleur en zet ze in een perspectief.

Via de programma's 'Leefbare Dorpen' en 'Leefbare Wijken' investeert de provincie Noord-Brabant deze bestuursperiode fors in de leefbaarheid van Brabantse dorpen en wijken. Dat hebben we onder meer gedaan door een stimuleringsubsidie voor de ontwikkeling en uitvoering van integrale dorps- en wijkontwikkelingsplannen (de IDOP's). Ook de Brabantse Dorpen Derby leverde een belangrijke bijdrage aan het verbeteren van de leefbaarheid in dorpen.

De respons op beide programma's is overweldigend. Inmiddels zijn tachtig IDOP's in ontwikkeling en ruim zeventig plannen gaan starten met de uitvoering. De tweede editie van de Brabantse Dorpen Derby is in december afgerond. Ook in dit project zijn in veel Brabantse buurten, dorpen en wijken mensen aan de slag gegaan. Ze hebben nagedacht over de leefbaarheid in hun eigen omgeving, bepaalden wat er nodig is om die te verbeteren en staken vervolgens zelf de handen uit de mouwen om die verandering tot stand te laten komen. Deze Brabanters zijn het bewijs dat mensen zelf het verschil kunnen maken als het gaat om leefbaarheid!

Ik heb de afgelopen periode zelf mogen vaststellen dat vanuit de eigen kracht, betrokkenheid en deskundigheid van bewoners prachtige initiatieven worden gerealiseerd. Ik ben daar trots op, net als op het feit dat de provincie daar een steentje aan bij heeft gedragen.

We vinden het belangrijk dat alle ervaring uit die projecten wordt gedeeld, zodat Brabanders van elkaar kunnen leren. Dat doen we op verschillende manieren. Via de media, onze website, in publicaties en in bijeenkomsten die we mee organiseren. We brengen mensen en organisaties met elkaar in contact, zodat ze elkaar kunnen vertellen wat wel en niet werkt.

Ook deze serie uitgaven is een voorbeeld van kennisdeling. Door de feiten op een rijtje te zetten, hopen we Brabanders en hun organisaties op ideeën te brengen, maar ook een spiegel voor te houden. Krachtige plannen beginnen immers met (objectieve) feiten. Ze krijgen vervolgens inhoud en kracht door de aandacht en betrokkenheid en het enthousiasme van Brabanders. Daarmee maken we in Brabant het verschil: mensen maken in Brabant het verschil. Ik ben er trots op dat wij daaraan een bijdrage kunnen leveren!

Januari 2011

Brigite van Haaften-Harkema,
gedeputeerde Jeugd, Cultuur en Samenleving.

1 Inleiding

1.1 Provincie Noord-Brabant en leefbaarheid

Leefbare dorpen en leefbare wijken zijn voor de provincie Noord-Brabant speerpunten van beleid. In de bestuursperiode 2007-2011 hanteert de provincie Noord-Brabant voor leefbaarheid de volgende definitie:

‘Het wonen in een prettige en veilige omgeving, met de mogelijkheid om (thuis of in de buurt) gebruik te kunnen maken van (eenvoudige) zorg-, welzijns- en gemaksdiensten.’

De provincie Noord-Brabant vindt het belangrijk dat mensen zich goed voelen in hun omgeving. Dit vraagt om een goede sociale infrastructuur, waarbij iedereen kan meedoen aan de samenleving. Mensen voelen zich veilig, senioren en gehandicapten kunnen zelfstandig blijven wonen, bewoners kunnen elkaar ontmoeten, er zijn mogelijkheden voor ontwikkeling van persoonlijke talenten en voldoende activiteiten om een goede invulling te geven aan vrije tijd.

Voor het versterken van de leefbaarheid in dorpen en wijken stelde de provincie Noord-Brabant in de bestuursperiode 2007- 2011 financiële middelen ter beschikking. Via drie hoofdlijnen zijn deze ingezet:

- het bevorderen van actief burgerschap;
- het investeren in een adequate sociale infrastructuur;
- het stimuleren van maatschappelijke innovatie.

1.2 Perspectieven op leefbaarheid

Hoe staat het met de leefbaarheid in Brabantse dorpen en wijken? Hoe staat Brabant er voor in vergelijking met Nederland? Zijn er verschillen te zien tussen stad en platteland of tussen de verschillende Brabantse regio's? Om deze vragen te beantwoorden is het PON in 2009 in opdracht van de provincie Noord-Brabant gestart met de serie *Leefbaarheid: feiten in beeld*. Deze uitgaven geven met feiten en objectieve cijfers kernachtig weer hoe het met de leefbaarheid in Noord-Brabant is gesteld. Maandelijks is een ander thema van leefbaarheid tegen het licht gehouden. Hoeveel winkels zijn er? Hoe ziet de woningvoorraad er uit? En hoeveel Brabanders zijn bij een vereniging actief?

In sommige uitgaven is er ook aandacht voor de beleving van de Brabanders.

Hoe ervaren ze de veiligheid in hun buurt? Wat vinden ze van de kwaliteit van het busvervoer?

1.3 De cijfers in samenhang

Met alleen cijfers zijn we er nog niet. Want wat zeggen de cijfers nu eigenlijk? Tegen welke achtergronden en ontwikkelingen moeten we de cijfers afzetten? Waar komen de thema's samen? En wat kunnen overheden en maatschappelijke partners met deze cijfers om de woon- en leefomgeving van burgers te versterken? Het doel van deze afsluitende publicatie is de thema's van 'leefbaarheid' in een groter geheel te plaatsen en in samenhang te bezien. De feitelijke gegevens, gepresenteerd in de veertien uitgaven van de serie *Leefbaarheid: feiten in beeld*, worden in een context geplaatst en krijgen hierdoor meer betekenis.

1.4 De burger, maatschappelijke ontwikkelingen en de overheid

Leefbaarheid wordt vaak op buurt- of dorpsniveau beschreven. Centraal staat hoe de burger de buurt beleeft en gebruikt. Daarbij is er aandacht voor de sociale infrastructuur op lokaal niveau. Maar de buurt is niet langer een vast afgebakende eenheid. De burger acteert niet meer alleen op buurtniveau. De wereld van de (meeste) burgers is verbreed. Tegenwoordig doen ook de regio, de provincie en de wereld ertoe. Ook dé burger bestaat niet meer. Het is belangrijk inzicht te krijgen in diverse leefstijlen. De beleving van leefbaarheid hangt samen met de waarderingen en verwachtingen die mensen van hun omgeving hebben. Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen hebben hierop hun invloed. In de buurt zijn ook niet langer uitsluitend lokale actoren actief. Door schaalvergroting zijn woningcorporaties en welzijns- en zorginstellingen regionale partners geworden. Bovendien is leefbaarheid en inrichting van de leefomgeving ook op beleidsniveau een belangrijk aspect.

Met dit in het achterhoofd is leefbaarheid te benaderen vanuit drie perspectieven: het perspectief van de burger, van maatschappelijke ontwikkelingen en organisaties en van het gevoerde (provinciale) beleid. In de volgende drie hoofdstukken komen deze drie invalshoeken aan de orde.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2: De dynamische burger

In de eerste uitgave van de serie factsheets *Leefbaarheid: feiten in beeld* stelden we dat leefbaarheid een breed begrip is. Het heeft voor iedereen een eigen betekenis. Wat voor de ene bewoner leefbaar is, hoeft dat voor een andere bewoner niet te zijn. Daarom moeten we kijken hoe verschillende mensen de buurt gebruiken, hoe zij de buurt ervaren en welke eisen zij aan de woonomgeving stellen. Het

bestaan van verschillende leefstijlen maakt dat mensen op verschillende wijzen gebruik maken van en wisselende eisen stellen aan de leefomgeving. Ook door trends als individualisering en toenemende mobiliteit zijn de eisen die mensen aan hun leefomgeving stellen aan veranderingen onderhevig.

Hoofdstuk 3: Maatschappelijke ontwikkelingen: alles beweegt

Naast burgers spelen ook maatschappelijke organisaties een rol. Vele partijen zijn betrokken bij het behouden en versterken van leefbaarheid. Aan de hand van drie pijlers (een fysieke, economische en sociale pijler) benoemen we de verschillende actoren. Vervolgens schetsen we algemene maatschappelijke ontwikkelingen. Naast ontwikkelingen op het niveau van de individuele burger hebben ook deze ontwikkelingen invloed op de leefomgeving.

Hoofdstuk 4: Leefbaarheid en beleid

De provincie maakt beleid en werkt aan verbetering van de leefbaarheid in wijken en dorpen. Leefbaarheid is in het naoorlogse beleid van de provincie Noord-Brabant altijd een belangrijk aandachtspunt geweest. Welke trends in het provinciale beleid op het terrein van leefbaarheid signaleren we? Gelden deze ontwikkelingen op het gebied van leefbaarheid in dorpen ook voor leefbaarheid in buurten en wijken van grotere steden? En voor welk vraagstuk staat de provinciale overheid op dit moment?

Hoofdstuk 5: Brabantse opgaven

In het laatste hoofdstuk schetsen we aan de hand van verschillende trends een beeld van Brabant in de toekomst. Eén van die trends is de verandering van de demografische samenstelling van de bevolking. Andere trends zijn inzet op kwaliteit, opschaling en regionalisering, duurzaamheid, nieuwe partnerschappen en vitale coalities. Tot slot gaan we in op de nieuwe rol van de provincie en de *Agenda van Brabant*. Daarin verbindt het provinciaal bestuur de huidige noodzaak tot bezuinigen met een toekomstgerichte investeringsstrategie. De kwaliteit van de leefomgeving beschouwt de provincie als een overkoepelend thema.

2 De dynamische burger

2.1 Inleiding

In traditionele gemeenschappen is de buurt de plek waar het grootste deel van het leven zich afspeelt. Mensen werken of studeren er, ze doen er hun boodschappen en ondernemen leuke dingen. Ofwel: de buurt is de plek waar mensen thuis zijn. Langzaamaan verruilen sommige traditionele gemeenschappen hun buurt voor andere samenlevingsverbanden. Sinds de jaren zeventig zijn mensen door de ontzuiling, ontkerkelijking, toegenomen welvaart, ruimtelijke mobiliteit, individualisering en hoger opleidingsniveau steeds moeilijker in te delen in eenduidige bevolkingsgroepen. Onder invloed van deze trends en ontwikkelingen verblijven veel mensen niet meer in een vaste gemeenschap, maar hebben zij een wijdere 'scope' gekregen. Schaalvergroting en nieuwe transport- en communicatienetwerken versterken de keuze- en bewegingsvrijheid. Via internet houden mensen sociale netwerken in stand en bestellen ze boodschappen uit andere delen van de wereld. Het gestegen autobezit maakt voorzieningen in de wijde omgeving voor mensen gemakkelijk(er) bereikbaar.

Dé burger of bewoner bestaat niet meer. Dat maakt dat er ook verschillende wensen zijn ten aanzien van de leefbaarheid. In de eerste uitgave van de serie *Leefbaarheid: feiten in beeld* was er al aandacht voor het subjectieve aspect van het begrip leefbaarheid. De beleving van leefbaarheid hangt samen met de waarderingen en verwachtingen die mensen hebben van hun directe omgeving. Doordat 'thuis zijn in de buurt' voor iedereen een andere betekenis heeft, hoeft wat voor de ene bewoner een leefbaar dorp of leefbare wijk is, dat voor een ander dus niet te zijn. Waarderingen en verwachtingen van mensen zijn niet langer, zoals in traditionele gemeenschappen, met redelijkheid te voorspellen aan de hand van 'harde indicatoren' zoals huishoudenssamenstelling, inkomen en leeftijd.

2.2 Leefstijlen

De indeling van mensen op basis van leefstijl is steeds meer in opkomst. Met een bepaald gedrag, attitudes, normen en waarden laten mensen zien wie zij zijn en tot welke groep zij behoren of willen behoren. Door de consumptie van specifieke producten of door specifieke handelingen presenteren mensen zich in het dagelijkse sociale verkeer. Leden van een zelfde sociale groep hebben overeenkomstige smaken, normen en overtuigingen. Door leefstijlen als uitgangspunt te nemen wordt het mogelijk andere groepen mensen te onderscheiden dan wanneer uitsluitend

gekeken wordt naar bijvoorbeeld huishoudenssamenstelling, inkomen en leeftijd.

Leefstijlen kunnen op diverse manieren worden ingevuld. Onderzoekers hebben op verschillende thema's bijbehorende leefstijlen ontwikkeld. Motivaction deelt de maatschappij in naar verschillende sociale milieus. In haar optiek delen mensen uit hetzelfde sociale milieu dezelfde waarden ten aanzien van werk, vrije tijd en politiek en tonen zij overeenkomstige ambities en aspiraties. Spangenberg en Lamper (2009) richten zich meer op burgerschapstijlen die zich onderscheiden door de manier van denken over hoe ieder behoort te leven en te participeren in de samenleving. Bodd en Hofman (1999) hanteren een indeling naar type mensen op basis van de binding met de buurt, namelijk het gebruik van lokale voorzieningen in samenhang met de sociale contacten in de buurt.

Figuur 1 – dat ook is opgenomen in de eerste uitgave van de serie *Leefbaarheid: feiten in beeld* – laat zien welke typen burgers Bodd en Hofman in dorpen en wijken onderscheiden.

figuur 1 Type burgers

bron: Bodd, J. en J. Hofman (1999)

Theoretisch is sprake van een vierdeling:

- **Community:** Voor deze mensen is de buurt de plek waar het grootste deel van hun leven zich afspeelt. De sociale contacten en de voorzieningen in de buurt zijn belangrijk.
- **Thuisbasis:** De buurt is een vertrekpunt van waaruit activiteiten elders ondernomen worden. Deze bewoners beleven in de buurt vooral hun 'thuis zijn'. In een

andere buurt doen ze aan verdere welzijnsbevordering, zoals werken en sporten. De buurt draagt bij aan hun sociaal welzijn.

- **Leefbaarheidsklanten:** Deze mensen maken als consument gebruik van de voorzieningen in de buurt, vaak na een nieuwe stap in hun leven. Ze gebruiken daarnaast ook een bovenbuurts aanbod (cursus, sporthal, park en dergelijke) en kiezen bewust voor de aantrekkelijkheid van het leefbaarheidsaanbod in de buurt.
- **Woonpassanten:** Ze hebben weinig met de buurt en maken geen of nauwelijks gebruik van de voorzieningen in de buurt. Deze bewoners beschouwen hun huis in de buurt als een (tijdelijk) dak en een plek om te slapen en te eten.

In de paragrafen 2.3 en 2.4 gaan we dieper in op wat aan deze indeling ten grondslag ligt. Dat is op de eerste plaats het belang van het 'leefbaarheidsaanbod in de buurt' ofwel het lokale voorzieningenniveau en ten tweede de 'band met de buurt' ofwel de sociale binding tussen mensen.

2.3 Het belang van het leefbaarheidsaanbod in de buurt

Bepaalde voorzieningen in het landelijk¹ gebied nemen af, andere voorzieningen nemen toe. Dat geldt ook voor voorzieningen in stedelijk gebied. Het aantal aanbieders van diensten, zoals kappers en schoonheidssalons, neemt zowel in de stad als op het platteland toe. Kijken we naar de aantallen winkels voor de dagelijkse boodschappen, dan zien we tussen 2001 en 2005 zowel in de stad als op het platteland een daling.

Nabijheid van voorzieningen

Als we het hebben over de leefbaarheid van de buurt, dan gaat het in veel gevallen over het aanwezige voorzieningenniveau. Kan het huidige voorzieningenniveau in stand blijven? Door schaalvergroting en het streven naar efficiency concentreren voorzieningen zich in dichtbevolkte gebieden. Daardoor verdwijnen ze in kleinere plaatsen waar minder koopkracht is. Bovendien heeft een supermarkt in een klein dorp vaak een kleiner assortiment en hogere prijzen. Dorpelingen die mobiel zijn, zoeken al gauw een grotere, goedkopere supermarkt in de omgeving op. Als

1 Als we het in dit hoofdstuk hebben over landelijk gebied, dan bedoelen we gemeenten die behoren tot de categorieën 'niet-stedelijk' en 'weinig stedelijk'. Voor stedelijk gebied gaat het om de categorieën 'matig stedelijk' en 'sterk stedelijk'. De categorieën zijn gebaseerd op het aantal adressen per km², volgens het CBS.

daarnaast ook de verbondenheid met de lokale samenleving en middenstand klein is, is dat nog sterker het geval.

Voor weinig mensen is de nabijheid van voorzieningen de belangrijkste reden om ergens te gaan wonen. Uit onderzoek van Telos blijkt dat maar 5% van de Brabanders de nabijheid van voorzieningen als allerbelangrijkste reden opgeeft voor de keuze van hun woonplaats.

In veel dorps- en wijkontwikkelingsplannen is de aandacht voor het voorzieningenniveau groot. Mensen vinden het belangrijk dat voorzieningen behouden blijven en willen vaak zelfs nieuwe voorzieningen in de buurt realiseren. Kunnen we stellen dat voorzieningen in de omgeving wel van belang zijn, maar niet het allerbelangrijkste? En welke mensen maken eigenlijk gebruik van de voorzieningen in de buurt? Als we naar de binding met de buurt kijken, zullen vooral de community- en de leefbaarheidsklanten een (kwalitatief goede) supermarkt in de buurt belangrijk vinden.

In Esch, een dorp met ruim 2.000 inwoners in de gemeente Haaren, doet ongeveer eenderde van de inwoners de boodschappen in de plaatselijke supermarkt. Het naastgelegen dorp Haaren telt bijna 5.500 inwoners en heeft ook een supermarkt. Hier doen echter veel meer mensen hun boodschappen in het eigen dorp: ruim driekwart. Hieruit blijkt dat een deel van de bevolking geholpen is met een lokale supermarkt, maar in beide dorpen doet een aanzienlijk deel van de inwoners de boodschappen buiten de eigen buurt. Lokaal aanbod is dus niet voor iedereen van belang.

Bereikbaarheid van voorzieningen

Wanneer voorzieningen niet op lokaal niveau aanwezig zijn, moeten mensen de wijk of het dorp uit. Volgens onderzoek van Telos vindt 2 á 3 procent van de Brabanders de reistijd tot winkels, huisarts en de sportvereniging buiten het eigen dorp een probleem. Dit percentage is gelijk voor het platteland en het stedelijk gebied. De groep is klein, maar er zijn dus mensen die de afstand tot voorzieningen buiten het eigen dorp wel een probleem vinden. De bereikbaarheid van voorzieningen is voor hen een aandachtspunt. Het is denkbaar dat dit voor bepaalde groepen (bijvoorbeeld jongeren) sterker geldt dan voor anderen.

Over het algemeen zit het wel goed met de mobiliteit van Brabanders. In de stad heeft 75% van de huishoudens een auto, op het platteland zelfs 90%. Personen die niet beschikken over een auto zijn aangewezen op de (brom)fiets of het openbaar vervoer. Voor korte afstanden naar voorzieningen hoeft dat geen probleem te zijn,

maar als de voorzieningen verder weg liggen wordt het een ander verhaal.

De meeste Eschenaren kiezen voor de lokale huisarts. Voor de meeste andere voorzieningen, die ook in het dorp aanwezig zijn, kiest meer dan driekwart van de dorpingen toch voor het aanbod buiten het dorp, bijvoorbeeld in Den Bosch of Boxtel. Bijna de helft van de Eschenaren vindt de afstand voor niet-dagelijkse boodschappen daadwerkelijk een probleem. De andere helft heeft echter geen moeite met de afstand. Ook de bank/postkantoor en de tandarts zijn volgens 39% respectievelijk 25% van de inwoners te ver weg.

In het dorp Haaren worden de lokale voorzieningen vaker bezocht door de eigen inwoners. De huisarts, apotheek, bank/postkantoor en de fysiotherapeut worden door het grootste deel van de mensen in het eigen dorp bezocht.

Naast het eigen dorp zijn inwoners van Haaren gericht op de plaatsen Oisterwijk en Vught. Oisterwijk vooral voor winkels voor niet-dagelijkse boodschappen, de tandarts en de bibliotheek. Vught wordt vooral genoemd voor het voortgezet onderwijs. In Haaren is men voornamelijk ontevreden over de afstand tot de bibliotheek (47%) en de niet-dagelijkse boodschappen (42%). De afstand tot sportaccommodaties is voor 28% van de mensen een probleem.

2.4 Binding met de buurt en sociale contacten

Internet en de mobiele telefoon zijn belangrijke middelen om contacten te onderhouden. Onderzoek wijst uit dat internet vooral wordt gebruikt om bestaande netwerken te onderhouden. Veel mensen denken dat internet de plaats inneemt van 'real life' ontmoetingen. Dit blijkt niet het geval. Doordat mensen steeds drukker zijn neemt het contact tussen mensen wel af, maar dat wordt niet versterkt door het gebruik van internet. Voor mensen die minder mobiel zijn biedt internet juist een oplossing om makkelijk contacten te leggen en te communiceren.

Ondanks de mogelijkheden van nieuwe communicatiemiddelen zijn bestaande sociale contacten sterk van invloed op de keuze voor de woonplaats. Dat geldt zowel voor stedelingen als voor plattelanders. Ter illustratie: een kwart van de plattelanders blijft vanwege de sociale binding in de geboorteplaats wonen of keert na verloop van tijd naar de geboorteplaats terug.

Contacten in de buurt

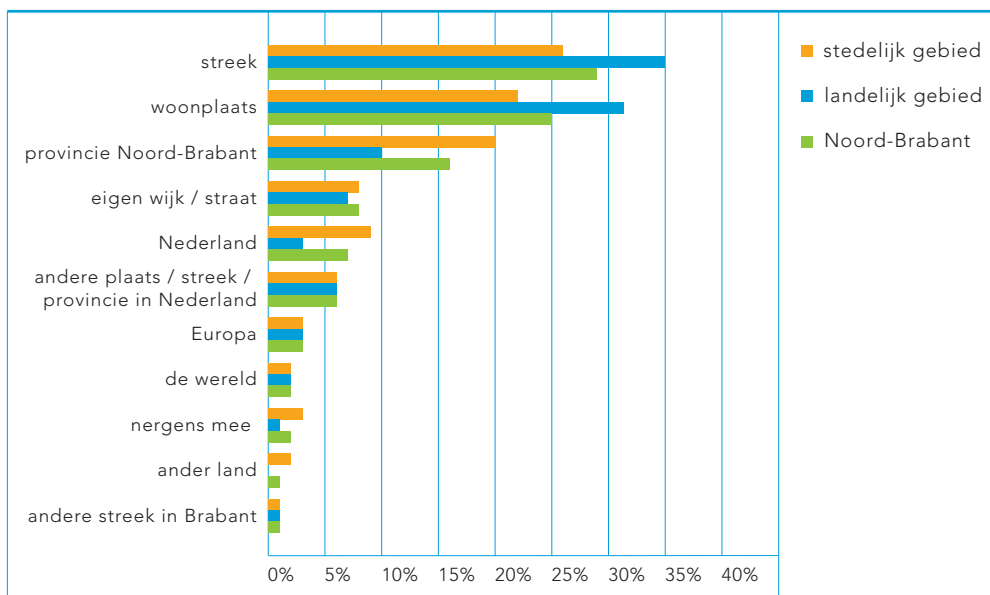
In hoeverre hebben Brabanders contact met de buurt? De meeste Brabanders hebben minstens één keer per week contact met hun burens. Het aandeel mensen dat wekelijks contact heeft met de burens is in 2009 gestegen in vergelijking met 2004, van 52% naar 59%. Positief is dat het merendeel van de Brabanders zich thuis

voelt in de eigen buurt. Ook vinden de meesten dat de mensen in de buurt prettig met elkaar omgaan.

Behalve in de buurt hebben mensen natuurlijk ook contacten buiten de eigen buurt. Ter illustratie: Brabanders leggen gemiddeld 6 kilometer per dag af om vrienden en familie te bezoeken. Internet helpt, net zoals de (mobiele) telefoon, om sociale contacten buiten de eigen buurt in stand te houden. Mensen hoeven niet meer letterlijk bij elkaar op bezoek te gaan, maar kunnen ook via de computer snel en makkelijk contacten onderhouden.

Sociale binding en identiteit

Ook is de buurt voor lang niet iedereen de schaal waarmee men zich identificeert. Uit antwoorden op de vraag 'Waar voelt u zich het allermeest mee verbonden?' blijkt dat Brabanders zich het meest verbonden voelen met de streek (29%), de woonplaats (25%) en de provincie Brabant (16%). Acht procent van de Brabanders voelt zich het meest verbonden met de straat of de buurt, zie figuur 2. Mensen hebben dus een ruimere scope dan alleen hun eigen buurt of woonplaats.

figuur 2 Schaal van verbondenheid

bron: Telos (2008)

Het valt op dat meer plattelanders (35%) zich met de streek verbonden voelen dan stedelingen (26%). Ook de verbondenheid met de woonplaats scoort significant hoger bij plattelanders dan bij stedelingen, 31% tegenover 22%. Terwijl circa tweederde van de plattelanders zich verbonden voelt met de directe omgeving (woonplaats en streek), is dit maar bij de helft van de stedelingen het geval. Zij voelen zich juist vaker verbonden met de provincie Noord-Brabant.

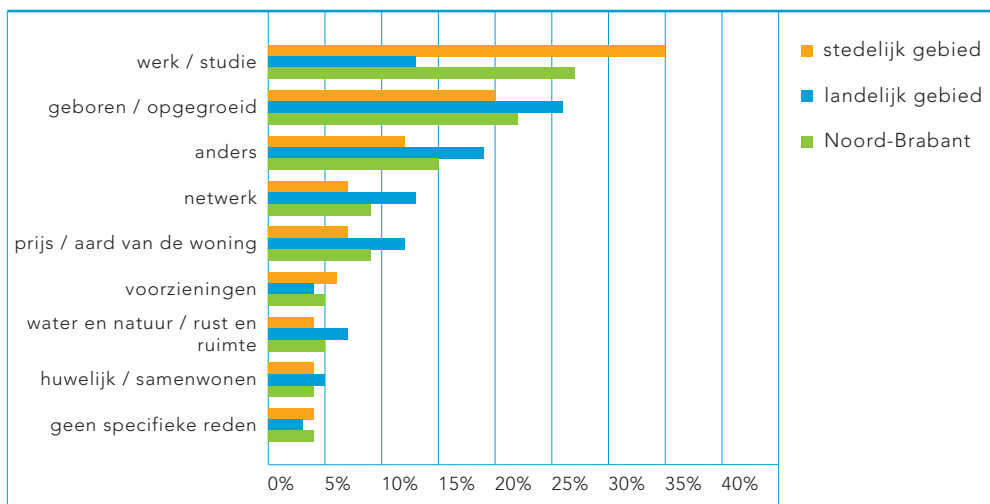
2.5 Woonomgeving

Keuze van woonplaats

De woning is de uitvalsbasis voor activiteiten zoals werk, studie, sport en sociale ontmoetingen. Deze activiteiten vinden plaats in de buurt, in de omgeving of in de regio. Waarom kiezen mensen hun woning in een bepaalde buurt? Hiervoor zijn uiteenlopende redenen, zoals de aanwezigheid en nabijheid van werk en school, of een netwerk van familie en vrienden. Ook maatschappelijke ontwikkelingen kunnen invloed hebben op de keuze voor de woonplaats. Door de toegenomen mobiliteit hoeven voorzieningen en dagelijkse werkzaamheden niet meer perse pal naast de deur te liggen. Ook de vriendenkring bevindt zich niet altijd in de eigen woonplaats. Door onder andere de auto, het internet en telefonie doen afstanden er in de praktijk minder toe.

Er zijn verschillende redenen om voor een bepaalde woonplaats te kiezen. Bijvoorbeeld persoonlijke redenen, zoals samenwonen of de prijs van de woning. Soms gaat het om het aanbod in en de kwaliteit van de buurt, zoals de aanwezigheid van voorzieningen, water en natuur. Een ander vindt de nabijheid van het werk het belangrijkste. En weer een ander woont er vanwege de al aanwezige binding met de woonplaats. De keuze voor een woonplaats wordt bepaald door een combinatie van factoren. Voor iedereen is die combinatie anders en bij de één wegen bepaalde factoren zwaarder dan bij de ander.

Uit figuur 3 blijkt dat stedelingen vooral de nabijheid van werk of studie als belangrijkste reden voor de keuze van hun woonplaats noemen. Voor plattelanders gaat het met name om de sociale contacten in de woonplaats. Voorzieningen zijn voor weinig mensen de belangrijkste reden om ergens te gaan wonen.

figuur 3 Belangrijkste reden voor woonplaatskeuze

bron: Telos (2008)

Soorten buurten

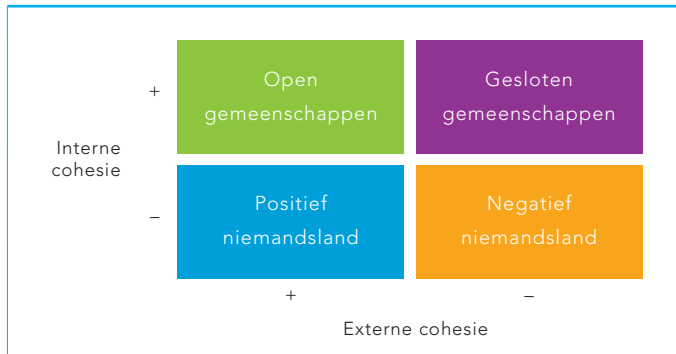
Wil iemand in een 'warm nest' terecht komen? In een buurt waar mensen intensief en prettig met elkaar omgaan? Of is iemand meer op zichzelf of op contacten buiten de eigen buurt gericht?

Er is een tweeledige relatie tussen mensen en hun buurt. Enerzijds bepaalt de leefstijl in wat voor type buurt het prettig wonen is. Anderzijds zijn het de leefstijlen van de inwoners in een buurt gezamenlijk die het soort buurt bepalen. Als iemand graag lokale sociale contacten heeft, zal die zich eerder thuis voelen in een buurt waar mensen een sociale binding met elkaar hebben. Andersom: in een buurt waar veel mensen graag lokale contacten aangaan, zal die buurt een sterke sociale samenhang vertonen.

Er zijn twee schaalniveaus waarop sociale samenhang vorm kan krijgen. We spreken van interne sociale cohesie als de sociale contacten voornamelijk op de eigen buurt gericht zijn. Externe cohesie betekent dat bewoners hun sociale contacten meer buiten de eigen buurt hebben. De eigen buurt doet er niet zo toe.

Zoals weergegeven in figuur 4 kunnen we vier soorten buurten onderscheiden:

- **Open gemeenschap:** de sociale samenhang is groot tussen mensen en organisaties van binnen en buiten de buurt.
- **Positief niemandsland:** buurtbewoners zijn vooral op mensen buiten de buurt georiënteerd. Dat is een bewuste keuze.
- **Negatief niemandsland:** het samenleven is anoniem en onpersoonlijk.
- **Gesloten gemeenschap:** de gemeenschap is sterk op zichzelf gericht en weinig toegankelijk voor anderen.

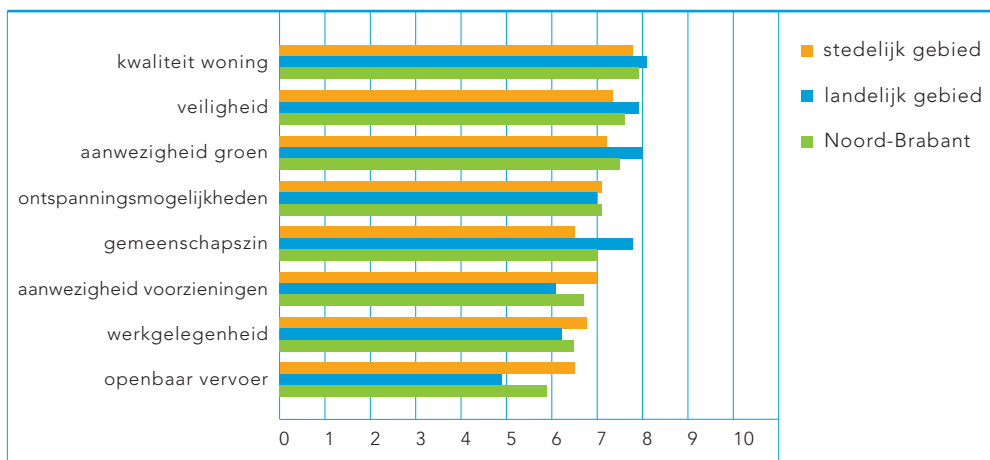

figuur 4 Soorten buurten

bron: Hortulanus e.a. (2003)

Mening over leefbaarheid

Brabanders zijn over het algemeen tevreden over hun woonomgeving. Uit figuur 5 blijkt dat elk woonmilieu zijn eigen kwaliteiten en voordelen heeft. Op het platteland scoren de kwaliteit van de woning, de aanwezigheid van groen, veiligheid en gemeenschapszin hoger dan in de stad. Daar worden ontspanningsmogelijkheden, voorzieningen, werkgelegenheid en het openbaar vervoer positiever gewaardeerd. Het rapportcijfer dat iemand geeft aan de aspecten van zijn of haar woonomgeving hangt af van de verwachtingen en eisen aan de woonomgeving. Iemand met veel contacten in de buurt waardeert de gemeenschapszin anders dan iemand in hetzelfde dorp die nauwelijks met buurtbewoners praat.

figuur 5 Rapportcijfers woonomgeving

bron: Telos (2008)

2.6 Leefstijlen en leefbaarheid

De mate van afhankelijkheid van lokale voorzieningen en de behoefte aan lokale sociale contacten hebben invloed op de keuze van een woonplaats en op wensen en verwachtingen van de woonomgeving. Uiteindelijk bepalen die wensen en verwachtingen of een buurt met een onvoldoende of een voldoende gewaardeerd wordt. Dat hangt niet meer alleen af van de eerder genoemde 'harde' indicatoren, want huishoudens met dezelfde sociaal-economische en demografische kenmerken kunnen sterk verschillende leefstijlen hebben. Daardoor kunnen ook hun voorkeuren sterk afwijken (VROM-raad, 2007).

Inzicht in leefstijlen is dus belangrijk. Overheden krijgen door de toegenomen sociaal-culturele differentiatie in de samenleving te maken met een grote verscheidenheid aan wensen van burgers. Woningcorporaties richten zich al langer op leefstijlen. Steeds meer woningcorporaties wijzen ook woningen toe op basis van leefstijlen. Het idee daarachter is dat wanneer gelijkgezinden samen in een buurt wonen, de tevredenheid over de leefomgeving van de bewoners toeneemt. Bovendien kan de inrichting van de woonomgeving dan beter toegespitst worden op de (overeenkomende) wensen van de bewoners. Woningcorporatie Domein uit Eindhoven verwoordt het als volgt: 'In sommige buurten vinden mensen het fijn in de voortuin of op straat wat te drinken en een praatje te maken met de buren.'

Deze bewoners zijn trots op de gezellige volksbuurt. In andere buurten hechten de mensen juist aan een net voortuintje, waar je niet in zit en waar je niet aan brommers sleutelt. Wij spreken als woningcorporatie geen voorkeur uit voor de ene of de andere leefstijl, maar beide leefstijlen in één buurt kan problemen opleveren. We kijken nu per buurt naar de leefstijl die het meeste voorkomt en proberen die te versterken. Dat betekent dat we in de ene buurt de versiering van de straat tijdens een EK-voetbal ondersteunen. In een andere buurt hebben we regelmatig overleg met de bewonerscommissie.' (Jaarkrant Domein, 2008).

Wie de leefbaarheid in een buurt wil versterken moet inventariseren welke leefstijlen er voorkomen en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Voorzieningen en sfeer moeten immers passen bij de mensen die er wonen. Wonen er vooral woonpassanten of leefbaarheidsklanten? Beschouwen de bewoners de buurt als een thuisbasis of als een community? Ofwel: moeten we investeren in een goede supermarkt in de buurt? Of is een snel fietspad of directe busverbinding naar het volgende dorp met goede supermarkt ook een optie?

3 Maatschappelijke ontwikkelingen: alles beweegt

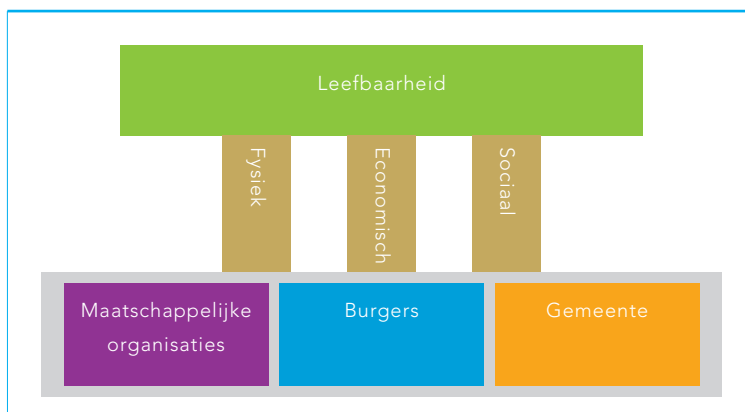
3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat dé burger niet meer bestaat, in hoofdstuk 4 is te lezen wat het leefbaarheidsbeleid in Brabant inhoudt. In dit hoofdstuk beschrijven we de omgeving van de burger en tegen welke achtergrond beleid door de overheid wordt gemaakt. We bespreken de drie pijlers die de leefbaarheid beïnvloeden en geven aan welke maatschappelijke organisaties naast overheden en burgers nog een rol spelen. Vervolgens gaan we in op algemene maatschappelijke ontwikkelingen.

3.2 Drie pijlers en het maatschappelijk middenveld

Veel partijen zijn betrokken bij het op peil houden en versterken van de leefbaarheid in dorpen en wijken. Welke partijen een rol (kunnen of moeten) spelen bij leefbaarheid hangt af van de definitie van leefbaarheid die men kiest (Bos, F. en S. Polman, 2009). Vaak wordt leefbaarheid uitgewerkt in drie pijlers: de fysieke pijler, de economische pijler en de sociale pijler. Al deze pijlers moeten van voldoende niveau zijn én in balans met elkaar om van een leefbare omgeving te spreken.

In figuur 6 en verder zijn de pijlers verder uitgewerkt en is er aandacht voor de verantwoordelijke partijen die invloed hebben op de kwaliteit van de betreffende pijler. Voor alle pijlers geldt dat burgers, overheden (met name de gemeente), het maatschappelijke middenveld en het bedrijfsleven samen het uiteindelijke resultaat voor de leefbaarheid bepalen. In toenemende mate zullen de onderscheiden pijlers elkaar daarbij moeten versterken.

figuur 6 Relatie leefbaarheid, pijlers en betrokken actoren

bron: bewerking het PON

De fysieke pijler

Tot de fysieke pijler behoren het aantal tastbare voorzieningen in een bepaalde woonomgeving. De laatste jaren zien we verschillende trends in het aanbod van voorzieningen. Uit de cijfers blijkt dat bepaalde voorzieningen, zoals het aantal winkels met levensmiddelen of het aantal bankfilialen, afneemt in zowel stedelijk als landelijk gebied. Daarentegen neemt het aantal kappers en bioscopen in beide gebieden toe. Het aantal huisartsen naar inwonertal is in het landelijk gebied toegenomen, in stedelijk gebied is dat gelijk gebleven. We signaleren dat er steeds meer sociaal maatschappelijk vastgoed komt. Dat kan een brede school zijn, maar bijvoorbeeld ook een multifunctionele accommodatie waarin meerdere verenigingen, scholen en andere faciliteiten zijn gevestigd.

Welke voorzieningen in een buurt nodig zijn is afhankelijk van degene die je bevroegd. Dat heeft onder andere te maken met de leefstijl van die persoon. Als voorbeeld: het aantal speelvoorzieningen, verenigingen en scholen kan bij mensen met kinderen een rol spelen. Zij zoeken deze voorzieningen op en willen er graag bij in de buurt wonen, terwijl mensen zonder kinderen deze voorzieningen in de buurt wellicht minder waarderen omdat ze bijvoorbeeld drukte met zich meebrengen.

De kwaliteit van een woning is ook een aspect van de fysieke pijler. Mensen moeten zich er veilig en op hun gemak voelen. Dit zal eerder het geval zijn in een woning die in goede staat verkeert dan in een verpauperde woning. Sommige mensen hebben ruimte om zich heen nodig, terwijl anderen het juist fijn vinden om

dicht bij elkaar te wonen. Weer andere mensen hebben geen keuze en moeten zich aanpassen aan het aanbod. In landelijke gebieden is het aandeel koopwoningen groter dan in de sterk stedelijke gebieden. Daarnaast is in landelijk gebied het aandeel eengezinswoningen groter dan in sterk stedelijk gebied. Daar zijn relatief meer meergezinswoningen.

Een derde facet van de fysieke pijler is de infrastructuur van een wijk. In hoeverre kunnen mensen zich door de buurt bewegen met de auto, het openbaar vervoer, de fiets of te voet? Bij ontbreken van kwalitatief goede lokale voorzieningen is de bereikbaarheid van voorzieningen in de omgeving van belang.

Bij de fysieke pijler spelen met name de gemeente, de woningcorporatie, natuurorganisaties, landbouworganisaties en projectontwikkelaars een rol. Vlak daarbij ook de rol van bewoners niet uit. Om aanwezige voorzieningen in stand te kunnen houden moeten de mensen er ook gebruik van maken. Dat doen bewoners alleen als deze aansluiten op hun behoeften.

De economische pijler

De economische pijler is belangrijk voor het welzijn van mensen. Bewoners van een bepaalde buurt of wijk verkeren allemaal in een bepaalde economische positie. De werkgelegenheid en de bereikbaarheid van het werk kunnen hier een positieve of negatieve bijdrage aan leveren.

Meestal bepaalt de mate van opleidingsniveau in een bepaalde wijk ook het inkomensniveau van de wijk. Hoe groter het gemiddeld besteedbare inkomen, des te meer kan de persoon in kwestie zijn menselijke behoeften bevredigen. Ter illustratie: mensen die meer geld te besteden hebben kunnen hun huis en tuin goed onderhouden, geven meer geld uit en dragen, zonder dat ze het misschien direct zo ervaren, daarmee bij aan een leefbare buurt. Dat wil niet perse zeggen dat buurten met een hoger gemiddeld inkomen leefbaarder zijn. Lotsverbondenheid tussen mensen met eenzelfde economische positie kan de sociale samenhang versterken.

Uit cijfers blijkt dat in de grootste gemeenten de meeste werkzoekenden geregistreerd staan. In deze gebieden ligt het gemiddelde huishoudinkomen lager dan in niet- en weinig stedelijke gebieden.

In de economische pijler spelen met name het bedrijfsleven, de onderwijsinstellingen, banken, overheden en andere werkgevers een hoofdrol. Juist in deze pijler (zie ook de volgende paragraaf) zal de regionale, landelijke en zelfs internationale invloed groot zijn. Tegelijkertijd zijn het juist de inwoners en hun kwaliteiten, expertise, vitaliteit en competenties die de economie van een streek maken.

De sociale pijler

De sociale pijler bestaat uit het welzijn, de zorg voor elkaar, de veiligheid en de sociale cohesie binnen een wijk of buurt. Bij de sociale pijler gaat het er om dat mensen mee kunnen en willen doen. Mensen die zichzelf kunnen redden zoeken vaak contact met de burens en andere mensen in de straat of wijk. Voorzieningen, scholen en verenigingsgebouwen zijn voorbeelden van plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. De sociale pijler heeft dus een relatie met de fysieke pijler.

Bijna 60% van de Brabanders heeft wekelijks contact met de burens. Verreweg de meeste mensen voelen zich thuis in de buurt en men heeft het gevoel dat mensen prettig met elkaar omgaan. Als het gaat om zelf een steentje bijdragen, geeft 35% aan weleens iets te doen in de buurt om de sfeer te verbeteren of het onderling contact te vergroten. In dorpen organiseren meer mensen iets in de buurt dan in de grote gemeenten. Als mensen niet uit zichzelf of zelfstandig in staat zijn sociale contacten te leggen, kunnen welzijnsorganisaties ingeschakeld worden.

Een ander aspect van de sociale pijler is de bevolkingsopbouw en -samenstelling. Er zijn wijken waar de meerderheid van de bevolking autochtoon is of juist allochtoon, waar veel ouderen wonen of juist veel jonge gezinnen. De meeste wijken bestaan uit een combinatie van deze groepen. Welke combinatie een individu het beste ligt is afhankelijk van de voorkeuren van die persoon en van zijn of haar leefstijl.

Tot de sociale pijler behoort ook veiligheid. Mensen moeten zich op hun gemak voelen in hun buurt of wijk. De mate van criminaliteit is een factor waardoor mensen zich bedreigd kunnen voelen. Uit cijfers valt af te leiden dat gevoelens van onveiligheid samenhangen met de sociale cohesie in de buurt. In kleinere gemeenten met relatief weinig veiligheidsproblemen is de sociale cohesie het grootst. In gemeenten met verhoudingsgewijs veel inwoners die zich onveilig voelen is de sociale cohesie in de buurten lager.

In deze pijler spelen vrijwilligers- en bewonersorganisaties, welzijnswerk en gezondheidszorg, de gemeente, de woningcorporaties, maar met name ook de individuele burger een rol.

3.3 Algemene maatschappelijke ontwikkelingen: de 5 i's

De afgelopen jaren heeft de Nederlandse en Brabantse samenleving grote veranderingen doorgemaakt. Deze veranderingen zijn vooral het gevolg van op elkaar inwerkende maatschappelijke ontwikkelingen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (2000) spreekt in dit verband van de 'vijf I's': individualisering, internationalisering, informalisering, intensivering en informatisering. Deze processen spelen al langere tijd een rol en ook in de toekomst zal dat zo zijn, al is niet precies te zeggen hoe. Deze ontwikkelingen hebben aan de ene kant invloed op de wensen en eisen die gesteld worden aan de fysieke, economische en sociale pijler. Aan de andere kant geven ze richting aan het niveau van de pijlers. Als de pijlers in balans zijn en van voldoende niveau (wat voor ieder individu anders is) dan kun je stellen dat de leefbaarheid goed is.

Individualisering

De samenleving kenmerkt zich steeds meer door individualisering. Mensen maken in toenemende mate keuzes die passen bij hun individuele wensen en leefstijl (zie ook het vorige hoofdstuk). Ook wordt steeds meer nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid. Individualisering wordt ook wel eens omschreven als het proces waarbij de vroegere traditionele verbanden als dorp, buurt, klasse, gezin en kerk gaandeweg hun functie verliezen en de enkeling steeds meer tot centrum van zijn of haar eigen denken en handelen wordt en zelf richting geeft aan zijn of haar sociale betrekkingen. Een ontwikkeling overigens die helemaal niet van vandaag of gisteren is. Individualisering is een historisch-maatschappelijk proces waar mensen in principe beter van kunnen worden. Hun vrijheid wordt vergroot en zij zullen en kunnen zelf kiezen in hoeverre ze verbonden zijn met hun dorp, buurt, gezin of kerk. Dat betekent niet dat mensen steeds minder sociale relaties willen, maar dat zij steeds meer zelf kunnen bepalen welke sociale relaties zij willen aangaan en welke inhoud zij daaraan willen geven.

Voor het thema leefbaarheid heeft een verdergaande individualisering grote consequenties. Als steeds meer mensen eigen keuzes maken, ontstaat er een steeds grotere vraag naar producten en diensten op maat en heeft men grotere aandacht voor de kwaliteit daarvan. Dat betekent niet dat de leefbaarheid beter of slechter

wordt, maar dat het begrip en de invulling van leefbaarheid voor verschillende burgers een andere inhoud moet en zal krijgen.

Internationalisering

De wellicht grootste trend is internationalisering of globalisering. De groei hiervan valt onder andere toe te schrijven aan de komst van internet en de opkomst van nieuwe economieën in landen als China en India. Een klant is niet meer afhankelijk van de winkel om de hoek, maar kan via het Web overal terecht en eenvoudig wereldwijd het serviceniveau en productaanbod vergelijken. Oost-Europese werknemers komen naar Nederland omdat hier nog werk te vinden is. Bedrijven zijn minder nationaal gebonden en de betekenis van grenzen neemt af.

Globalisering lijkt schaalvergroting in de hand te werken. Problemen krijgen een steeds mondialer karakter. De kredietcrisis in Amerika raakt ons allemaal: de leefbaarheid van Oss en omgeving blijkt mede afhankelijk te zijn van beslissingen die in een Amerikaans hoofdkantoor worden gemaakt.

De argwaan tegen internationalisering en globalisering neemt op dit moment snel toe. Deels omdat steeds meer mensen niet meer kunnen of willen meedoen in de 'ratrace' tussen landen en bedrijven. Deels ook omdat veel mensen het gevoel hebben geen grip meer te hebben op hun eigen omgeving.

Informatisering

Niemand zal ontkennen dat informatie een belangrijke rol speelt in onze samenleving. Die rol is zo groot dat we tegenwoordig spreken over 'de informatiemaatschappij'. Het begrip 'informatiemaatschappij' verwijst aan de ene kant naar het feit dat mensen in onze samenleving goed geïnformeerd (kunnen) zijn. Aan de andere kant houdt het ook in dat we tegenwoordig niet meer zonder informatie kunnen functioneren. Informatie speelt een onmisbare rol bij economische en sociaal-culturele activiteiten. Vergaande informatisering (ICT, automatisering) zorgt voor een verandering van communicatie en interactie tussen burgers onderling, en tussen burgers en organisaties en de overheid. Spreekuren worden digitaal, informatie is alleen nog via websites te vinden en ga zo maar door.

Informalisering

De samenleving wordt steeds informeler. Gezagsverhoudingen zijn niet meer vanzelfsprekend. Waar vroeger burgemeester, dominee, pastoor, huisarts en schoolhoofd richting gaven aan de samenleving, is hun positie voor velen allang niet meer bepalend.

Deze informalisering is nauw verbonden met de recente emancipatoire en democratische processen. De verschillen tussen mensen worden minder bepaald door stand, verstand en welstand, maar meer door persoonlijke voorkeuren. Respect moet worden verdiend en verkregen respect kan ook snel weer verloren worden. Organisaties veranderen van hiërarchisch en piramidaal naar relatief los en bewegend, het worden netwerken met een geringe gelaagdheid.

Voor 'formalisten' zoals overheid en gevestigde instituten levert dit een lastige balans op. Te veel formalisering (regels) vertraagt het maatschappelijk en economisch leven, terwijl te weinig formalisering tot onacceptabele risico's leidt. Voor professionals levert informalisering gezagsproblemen op. De bekleding van de professional met gezag en de kleding van dit gezag, het witte of blauwe uniform, bieden minder garantie voor respect.

Intensivering

Er is sprake van intensivering: het leven staat meer dan ooit in het teken van het verlangen het leven ten volle te kunnen beleven. Ontplooiing van de eigen wensen, gevoelens en mogelijkheden staan centraal. 'Living to the max' is het motto van de moderne tijd. Van ICT wordt verwacht dat zij dit mede mogelijk maakt. Software moet geen obstakel maar een perfect passende handschoen zijn. Computers dienen steeds kleiner, kwalitatief beter en veelzijdiger te worden. En op de werkvloer wenst men plezier in het werk, een eigen indeling van de tijd en zo nodig ook telewerken. Mensen stellen hoge eisen aan de beleving en willen alle middelen inzetten om dat te bereiken. Ze zijn best bereid om daarvoor te betalen. Intensivering betekent bovendien dat mensen meer belang hechten aan persoonlijke contacten en een betere balans tussen privé en werk. Intensivering staat dus voor een sterke en individuele belevingscomponent. Het is een culturele verandering, maar wijst ook op een ander zelfbeeld en een ander idee over het ideale ik.

4 Leefbaarheid en beleid

4.1 Inleiding

Leefbaarheid is in het naoorlogse plattelandsbeleid in Brabant altijd een belangrijk aandachtspunt geweest. In *BrabantDorp*, het PON-Jaarboek 2007, beschrijven Joks Janssen en Hans de Kuyper hoe het denken over leefbaarheid in de kleine kernen in de loop der jaren zijn vertaling kreeg in het provinciale sociaal en ruimtelijk beleid. Wat veranderde en wat bleef gelijk in de discussie over leefbaarheid? Omdat hun betoog nog altijd actueel is, lichten we de belangrijkste zaken eruit en verbreden we hun beschouwing langs twee lijnen: in hoeverre gelden de geschetste ontwikkelingen op het gebied van leefbaarheid ook voor buurten en wijken van grotere Brabantse steden? En wat kunnen we melden over de meest recente provinciale beleidsinspanningen op het vlak van leefbaarheid?

4.2 Dorpen, buurten en wijken

Vanaf 1945 is er veel veranderd in de meeste Brabantse dorpen. Op de eerste plaats speelt het dagelijkse leven van dorpingen zich in toenemende mate af op regionale schaal. Dat geldt voor de dorpingen zélf en voor de nieuwkomers met andere leefstijlen en gebruiken, die in en rond de dorpen zijn komen wonen. Op de tweede plaats doet de landbouw als economische drager van het platteland steeds meer een stapje terug. De agrarische sector is niet langer de overheersende werkverschaffer. Op de derde plaats is de leefbaarheid van kleine kernen een steeds groter probleem voor een steeds kleinere groep mensen. Het verdwijnen van voorzieningen (één van de gevolgen van de almaar doorgaande schaalvergroting) leidt ertoe dat bewoners steeds grotere afstanden moeten afleggen om bij voorzieningen te komen. Vooral plattelanders zonder auto raken daardoor in de problemen, zeker nu de verschraving van het openbaar vervoer in het landelijk gebied doorzet. Daar staat tegenover dat steeds meer dorpingen beschikken over een auto. Ook hechten ze minder belang aan het leefbaarheidsaanbod in het eigen dorp.

Net als in de dorpen is er ook in de steden sprake van een verschuiving van een lokale naar een regionale oriëntatie van mensen. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw was het nog heel gebruikelijk dat alle activiteiten (wonen, onderwijs, werken, ontspanning et cetera) zich binnen de eigen buurt of wijk afspeelden. Tegenwoordig is de actieradius van mensen veel groter. Iedereen is eraan gewend geraakt om in het dagelijks leven grotere afstanden te overbruggen. De wereld

– het is bekend – wordt meer en meer een ‘global village’. Dat geldt voor bewoners van dorpen én steden.

Net als de dorpen hebben ook de meeste buurten en wijken in steden steeds minder functies. Buurtsupers en kleinschalige bedrijfjes verdwijnen, winkelstrips in buurten buiten de stadscentra leiden niet zelden een kwijnend bestaan. Wat resteert zijn buurten met uitsluitend een woonfunctie. De stadscentra daarentegen ontwikkelen zich meer en meer tot vrijetijdsplekken. Daar zijn winkelvoorzieningen, overigens vooral gevuld door (inter)nationale ketens, verweven met horeca en uitgaansgelegenheden. In de centra zien we bovendien een groeiende aandacht voor de openbare ruimte. Pleinen en parken bieden gelegenheid voor ontmoeting, water wordt weer terug in de stad gebracht. Met andere woorden: steden kenmerken zich meer en meer door multifunctionele centra. Daar omheen liggen mono-functionele woonwijken, onderwijs- en sportgebieden en bedrijventerreinen.

4.3 Het provinciale beleid

Ondanks deze structurele veranderingen blijft de invulling van het begrip leefbaarheid hetzelfde: leefbaarheid wordt bepaald door objectieve feiten en subjectieve waarden. Ook de elementen van leefbaarheid veranderen niet: het gaat nog steeds om de fysieke, economische en sociale pijlers (wonen, voorzieningen, sociale cohesie, inwoneraantallen, verkeersveiligheid enzovoort).

Dat wil niet zeggen dat het beleid ook al die tijd identiek bleef. Integendeel. Tot 1960 streeft de provinciale overheid naar spreiding van de groei over een groot aantal kernen. Geleidelijk gaat dit over in de bestrijding van suburbanisatie (de trek uit de stad) en het streven naar concentratie van verstedelijking. De groei van de dorpen wordt beperkt ten gunste van de grotere kernen en steden. Uitbreiding van kleine kernen wordt ook steeds meer vervangen door inbreiding en herstructurering.

Daarnaast is er in de aandacht voor het sociale een pendelbeweging waarneembaar. Die gaat van zeer veel aandacht in de tijd net na de Tweede Wereldoorlog tot weinig aandacht in de hoogtijdagen van de verzorgingsstaat (toen de nadruk lag op de maakbaarheid van de samenleving) en een geleidelijke terugkeer naar aandacht voor het sociale in de huidige tijd. De aandacht voor de voorzieningen blijft evenwel gelijk, net als de worsteling tussen verstedelijking en leefbaarheid. De min of meer vrijblijvende leefbaarheidsonderzoeken maken plaats voor dorps-

ontwikkelingsplannen die concreter en meer uitvoeringsgericht zijn. Bovendien krijgen ze een meer integraal en toekomstgerichte karakter en de betrokkenheid van bewoners is groot.

Vanaf het midden van de jaren negentig worden de vraagstukken van leefbaarheid verder geïntegreerd in het provinciale ruimtelijke beleid. In het provinciale Bestuursakkoord 2007-2011 met de titel *Vertrouwen in Brabant* krijgt het integrale karakter van de voorgenomen beleidsinspanningen nog verder vorm. Naast de gebruikelijke inhoudelijke programma's zoals verkeer en vervoer, ruimtelijke ontwikkeling, zorg, welzijn en cultuur, zijn zes programmalijnen benoemd. Deze richten zich op het creëren van een 'Mooi', 'Schoon', 'Dynamisch', 'Bereikbaar', 'Perspectiefrijk' en 'Verbindend' Brabant. Het zijn met name deze programmalijnen waarin de integratie van verschillende beleidsonderdelen moet worden gerealiseerd.

Het versterken van de leefbaarheid in dorpen en wijken is een belangrijke ambitie van de programmalijn 'Perspectiefrijk Brabant'. De provincie wil een impuls geven aan de leefbaarheid in wijken en dorpen.

In de dorpen doet zij dit door bij te dragen aan de totstandkoming en uitvoering van Integrale Dorpsontwikkelingsplannen (IDOP's). Kenmerk van een IDOP is dat het een integrale analyse bevat van factoren uit alle drie in het vorige hoofdstuk genoemde pijlers: de fysieke, economische en sociale pijler. Datzelfde geldt voor de maatregelen die het plan bepleit.

Ook voorziet de provincie in deskundigheidsbevordering en kennisdeling. Wat de wijken betreft helpt de provincie gemeenten om bewoners in staat te stellen zelf de leefbaarheid in hun eigen buurt te vergroten. Ze doet dat door projecten te stimuleren gericht op het bevorderen van de sociale binding. Juist de combinatie van fysieke en sociale ingrepen heeft daadwerkelijk betekenis.

De programma's 'Leefbare dorpen' en 'Leefbare wijken' zijn al enige tijd in uitvoering en hebben de nodige resultaten bereikt. Diverse onderzoeksevaluaties en –rapportages doen daar verslag van. In het algemeen wordt de inzet en betrokkenheid van de provincie bij leefbaarheidvraagstukken gewaardeerd, zowel door gemeenten als door maatschappelijk instellingen en bewoners(organisaties). Dit zijn precies de actoren die gezamenlijk werken aan vraagstukken over leefbaarheid. Alleen die samenwerking biedt kansen om te komen tot bevredigende en duurzame oplossingen.

5 Brabantse opgaven

Tot slot zetten we in dit laatste hoofdstuk een aantal opgaven op een rijtje die naar onze verwachting de komende periode de opgaven van Brabant op het terrein van leefbaarheid zullen domineren.

Burgers (bewoners en gebruikers) zijn het startpunt van een nieuwe aanpak

De komende jaren doen de overheid en de maatschappelijke organisaties een nieuw beroep op burgers. De verantwoordelijkheid van de verschillende partijen verandert ingrijpend. Dat zien we nu al in wetgeving als de Wmo en dit vindt binnenkort ook op andere beleidsterreinen ingang. Daarbij concentreert de inspraak en participatie zich steeds meer op concrete kwesties die burgers echt raken. Daarvan weten zij door ervaring ook meer af dan van beleid en bestuursprocessen. Dit kan gaan om buurtkwesties, maar ook om gemeente- of zelfs regionale vraagstukken. Zeker zo belangrijk is echter om samen met burgers een context te scheppen die de maatschappelijke opgave schetst: waar gaan we samen voor? De burger zal niet langer sluitstuk van beleid zijn, maar het startpunt.

Demografische ontwikkelingen hebben ingrijpende gevolgen voor de leefbaarheid

Elk dorp, elke wijk, elke gemeente moet nu al nadenken over de specifieke gevolgen van het groeiend aantal ouderen en alleenstaanden, het afnemend aantal jongeren, de mix van leefstijlen en het nu of in de nabije toekomst optreden van een afnemend aantal inwoners ofwel 'krimp'.

De sleutel om met succes de ontwikkelingen te kunnen opvangen omvat vier elementen:

1. erken de feiten;
2. denk niet te lokaal maar vanuit een regionale context;
3. ga uit van het specifieke en de eigen kracht;
4. doe het samen.

Een analyse van de potenties van elke dorp, wijk of gemeente, en belangrijker nog de regio waartoe ze behoren, geeft inzicht in de specifieke kwaliteiten. Deze kunnen liggen in de ruimtelijke sfeer (rust, ruimte, cultureel erfgoed), in het sociale domein (een rijk verenigingsleven en grote bereidheid van bewoners om verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar en hun dorp of wijk) of in economische factoren (bijvoorbeeld de nabijheid van bedrijventerreinen en economische groeikernen). Genoemde analyse kan de basis vormen voor een actief beleid, gedragen door alle betrokkenen in de regio. Daarmee ontstaat het perspectief op een

versterking van de aantrekkelijkheid van een regio en de dorpen en gemeenten die er deel van uit maken. Groeidenken maakt plaats voor denken in termen van kwaliteit. De uitstroom van bewoners uit de regio kan zo afgeremd worden en wellicht voelen mensen van buiten de regio zich aangetrokken tot het leefklimaat. Mogelijk wordt het gebied aantrekkelijk voor (dag)toeristen, komen er nieuwe economische impulsen en krijgen leegstaande, monumentale gebouwen van voormalige kloosters en internaten een nuttige en passende herbestemming. Het belangrijkste van alles is dat het dorp, de wijk en zijn omgeving leefbaar blijft: een plek om trots op te zijn voor de huidige bewoners en toekomstige gebruikers.

Kwaliteit is het toverwoord van de toekomst

Kwaliteit is het voldoen aan de verwachtingen van de individuele burger (inwoner en gebruiker). Voor een kwalitatief goede woon- en leefomgeving spelen in ieder geval vier factoren een rol.

1. Leefbaarheid gaat altijd over mensen. Dat betekent dat de bewoners het vertrekpunt van beleid moeten zijn, maar zij moeten ook de primaire dragers van de kwaliteit van het dorp of de wijk zijn. Deze nieuwe rollen en verantwoordelijkheden van bewoners moeten de komende decennia hun beslag krijgen.
2. Leefbaarheid is te gecompliceerd voor standaardoplossingen. Kwaliteit heeft geen standaard. Het gaat bij leefbaarheid altijd om samenhangende vraagstukken, waarbij meerdere partijen een rol spelen. Daarbij zijn er ook altijd tegengestelde belangen van direct betrokkenen. In het zoeken naar oplossingen voor daadwerkelijke problemen moet er zowel aandacht zijn voor het proces (wie betrek je wanneer en op welke wijze) als het resultaat.
3. Er moeten voldoende voorzieningen aanwezig zijn. Bereikbaarheid en mobiliteit spelen hierin altijd een rol, met bijzondere aandacht voor kwetsbare en vooral niet-mobiele groepen. Daarbij speelt, vooral in Brabant, de beperkte afstand tussen stad en platteland een voorname rol. Het bijzondere van Noord-Brabant is dat de stad voor de dorpsbewoner nooit ver weg is en de ruimte nooit ver voor de stadsbewoner.
4. Wonen gaat ook over de woonomgeving: trots kunnen zijn op de plek waar je woont. In de nabije toekomst neemt de aandacht voor ontwikkelingen in de publieke ruimte en het buitengebied alleen maar toe. Bewoners gaan hier nieuwe en andere eisen aan stellen.

Opschalen en inzakken: regio én buurt zijn belangrijk

Veel maatschappelijke organisaties zijn inmiddels al regionaal georganiseerd en

willen tegelijkertijd zo dicht mogelijk bij de klant in de buurt aanwezig zijn. Dit geldt de komende periode in versterkte mate ook voor overheden.

De huidige economische werkelijkheid met verstrekende financiële gevolgen voor iedereen en de demografische context van veel regio's vragen om een nieuwe aanpak. Leefbaarheidsvraagstukken moeten meer dan in het verleden in regionaal verband worden opgepakt. Opschaling van bepaalde voorzieningen (denk aan voorzieningen als zwembaden, sporthallen, cultuurinstellingen, onderwijsinstellingen) lijkt onontkoombaar om een verantwoorde exploitatie mogelijk te maken. Tegelijkertijd is het belangrijk dat organisaties, instellingen en overheden dicht bij de burger staan en vooral hun zichtbaarheid niet verliezen. Nieuwe (digitale) technologie, maar ook oude samenwerkingsvormen (denk aan de nieuwe opzet van coöperaties) nemen een grote vlucht.

Tegelijkertijd hechten veel Brabanders aan nabijheid en zichtbaarheid: van voorzieningen, van instanties en vooral van degenen die hun (vrijwillige en professionele) steun kunnen verlenen. Als de regio de context biedt, dan moeten de buurt en het dorp de plekken zijn waar de leefbaarheidsagenda daadwerkelijk vorm krijgt.

Duurzaamheid blijft gewenst: denk om toekomstige generaties

Als leefbaarheid over het hier en nu gaat, met zo af en toe een blik naar de toekomst, dan verstaan we onder duurzaamheid het perspectief over het daar en later. Ingrepen die we nu doen in de ruimte en in de samenleving hebben tot in lengte van jaren consequenties voor de betrokkenen. Ook hebben interventies in de ene buurt soms ongewenste gevolgen voor andere buurten. Keuzes maak je nu, vanuit de ambitie en gewenste verbeteringen uit het verleden, maar keuzes moet je vooral ook maken met een blik op de toekomst en in regionaal perspectief. Daarnaast staat duurzaamheid ook voor het in samenhang afwegen van sociale, economische en ecologische belangen. Juist in het 'drukke' en ambitieuze Brabant zal dat telkens weer een proces zijn waarin burgers, organisaties, bedrijfsleven en overheden samen tot keuzes moeten komen.

Nieuwe partnerschappen: vitale coalities zijn essentieel

Een vitale coalitie is een samenwerking van partijen die vanuit een gezamenlijk ervaren kans of probleem de verantwoordelijkheid op zich neemt om de vernieuwing van een gebied (dorp/wijk/regio) een duw in de goede richting te geven.

Er zijn drie belangrijke randvoorwaarden voor het ontstaan van vitale coalities:

- *De aanwezige maatschappelijke druk moet voelbaar zijn voor betrokken partijen*
Bij maatschappelijke druk kan het bijvoorbeeld gaan om een gedeeld gevoel 'dat de wijk of het dorp snel achteruit gaat'.
- *'Alledaagse doeners' moeten voldoende ruimte hebben*
Bij 'alledaagse doeners' gaat het om ondernemende mensen die ten behoeve van de publieke zaak belangen, agenda's en personen slim weten te koppelen.
- *Er moet politiek-bestuurlijke rugdekking zijn*
De aanwezigheid of rugdekking van een partij met 'positionele macht' is van belang om vaart en effectiviteit in samenwerkingsprocessen te houden. Essentieel is dan wel dat deze 'rugdekkers' ook binnen hun institutionele context dingen voor elkaar kunnen krijgen, anderen kunnen overtuigen en een zekere statuur en invloed hebben.

In de nabije toekomst zullen we een veelheid van deze vitale coalities zien die allerlei vormen van privaatpublieke partnerschappen zullen aangaan.

De Agenda van Brabant

Gedurende deze bestuursperiode is de discussie over de rol en positie van de provincie als bestuurslaag (opnieuw) opgelaid. Eén van de gevolgen daarvan is dat men kritisch kijkt naar de inzet van de provincie op de verschillende beleids-terreinen. De bezuinigingen waar de provincies mee worden geconfronteerd versterken dit nog eens. De kortingen op het Provinciefonds zijn zo omvangrijk, dat ingrijpende keuzes onvermijdelijk zijn.

Ook Brabant bereidt zich voor op de toekomst. Het provinciaal bestuur verbindt de noodzaak tot bezuinigen met een toekomstgerichte investeringsstrategie. De *Agenda van Brabant* bevat een analyse van de huidige positie van Brabant en een visie op de toekomstige uitdagingen en opgaven. 'Het provinciebestuur van Brabant is er in de eerste plaats voor de ruimtelijke en economische ontwikkeling. Een goede sociale en culturele infrastructuur, zowel in onze steden als op het platteland van Brabant, ziet zij hier niet los van. Een sterke regionale identiteit en een hoge dosis sociaal kapitaal, zijn wezenlijke voorwaarden voor succes in de nieuwe economie. Innovatie vereist openheid en vertrouwen, en vraagt om een cultuur van vernieuwing,' aldus het college van GS in zijn ten geleide bij de *Agenda van Brabant*.

De provincie wil de komende tijd investeren in Brabant mozaïek. Daaronder verstaan we de ontwikkeling van steden, dorpen en het platteland, met speciale aandacht voor het cultureel erfgoed. Daarnaast beschouwt de provincie de kwaliteit van de leefomgeving als een overkoepelend thema in de *Agenda van Brabant*.

Zowel Brabant mozaïek als de kwaliteit van de leefomgeving bieden aanknopingspunten voor een blijvende betrokkenheid van de provincie bij behoud en versterking van de leefbaarheid van dorpen, buurten en wijken in Brabant. De manier waarop de provincie deze betrokkenheid in de toekomst invult, dient scherp tegen het licht te worden gehouden. Immers, de discussie over de provinciale kerntaken maakt duidelijk dat de provinciale overheid zich moet richten op bovenlokale en regionale elementen. Dat geldt ook bij leefbaarheid. Dit leidt tot een aantal actuele vraagstukken. Hoe voegen we in integrale dorps- en wijkontwikkelingsplannen naast puur lokale ontwikkelingen en oplossingen ook een bovenlokale dimensie toe? Is het nog realistisch om als gemeenten en burgerorganisaties te streven naar behoud van basisvoorzieningen in alle kernen? Of moeten we zoeken naar innovatieve en duurzame oplossingen, die betekenis hebben voor meerdere kernen? De provincie kan en wil gemeenten helpen om antwoorden te vinden op deze en andere vragen op het gebied van leefbaarheid. Het is evident dat bewoners, die zich zorgen maken over, of willen werken aan de leefbaarheid van hun dorp of wijk, daarover eerst in gesprek gaan met hun gemeente. Door bijvoorbeeld de uitwisseling van kennis en ervaringen te stimuleren kan de provincie eraan bijdragen dat gemeenten nog adequater kunnen inspelen op de vragen van hun inwoners. Het is daarnaast van belang dat ook andere betrokken partijen (woningcorporaties, bedrijfsleven, onderwijs-, zorg- en welzijnsinstellingen et cetera) hun aandacht voor leefbaarheid behouden en samen met provincie en gemeenten werken aan visievorming en het vinden van oplossingen in regionaal verband. Vitale coalities die in wisselende samenstelling vanuit kansen of problemen vraagstukken oppakken, zijn daarbij essentieel. In tijden van bezuinigingen, waarbij organisaties de neiging hebben zich te beperken tot hun eigen kerntaken, zijn juist nieuwe combinaties en allianties nodig om de noodzakelijke innovatie lokaal en regionaal op gang te brengen. Tot slot moet de provincie op zoek naar manieren om vraagstukken van leefbaarheid, nog meer dan nu al gebeurt, te verbinden met economie en ruimte. Dat zijn immers de domeinen waarop de provincie zich in de toekomst concentreert.

Tot slot

Dit zijn de laatste regels van 'Leefbaarheid Begrepen' en het einde van de reeks uitgaven *Leefbaarheid: feiten in beeld* die het PON het afgelopen anderhalf jaar in opdracht van de provincie heeft gemaakt. In veertien boekjes kwamen de belangrijkste feiten en definities over leefbaarheid aan de orde. Dit slotdocument geeft kleur aan de cijfers in alle voorgaande boekjes en zet ze in een perspectief. We hopen dat dit voor de lezers aanleiding zal zijn om met verve verder te werken aan een versterkte leefbaarheid in Brabant.

Beschrijving bronnen

Bodd, J. en J. Hofman (1999) *Thuis in de buurt, Leefbaarheid en de behoeftenloopbaan van bewoners*, z.p.

Bos, F. en S. Polman (2009) *Wat is leefbaarheid, wie heeft hier invloed op en welke effect heeft investeren in een leefbare woonomgeving op de reputatie, identiteit en vastgoedwaarde in deze omgeving?* z.p.

Horsten, H. en H. de Kuiper (2007) *PON-Jaarboek 2007, BrabantDorp, Waar de grenzen tussen stad en platteland verdwijnen*, Tilburg: PON Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant.

Hortulanus, R., A. Machielse en L. Meeuwesen (2003) *Sociaal isolement. Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*, 's Gravenhage: Elsevier.

Provincie Noord-Brabant (2008) *Leefbare wijken: de uitvoering, Iedereen doet mee!*, 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant.

Provincie Noord-Brabant (2010) *Agenda van Brabant, Traditie en technologie*, 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant.

Rijkers, M. en W. Haarmann (2008) *Brabanders over hun platteland*, Tilburg: Telos.

Spangenberg, F. en M. Lampert (2009) *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers.

VROM-raad (2007) *Tijd voor keuzes, Perspectief op een woningmarkt in balans, Advies 064*, Den Haag: VROM-raad.

Wijk, A. van, H. Planken en G. Wolfs (2008) *Mijn Domein, Jaarkrant Domein 2008*, Eindhoven: Domein.

Het PON heeft deze publicatie opgesteld in opdracht van:

Provincie Noord-Brabant

Auteurs en redactie: het PON: drs. J.L.L. (Sjaak) Cox, ir. J. (Hans) de Kuypere, ir. J.A.J.H. (Jolanda) Luijten, M. (Maartje) Rijkers MSc en drs. J. (Jolanda) Westerlaken

Redactie: Provincie Noord-Brabant: drs. H.J.B.M. (Diana) Reesink, drs. J.W. (Jan-Willem) van Herpen

Tekstredactie: Marja Havermans Teksten, 's-Hertogenbosch

Fotografie: Kees Bennema

Vormgeving: Ton de Klein C10, 's-Hertogenbosch

Druk: drukkerij Tielen, Boxtel

PON publicatienummer: 11-02

ISBN 978-90-5049-503-5

Datum: januari 2011

© 2011 het PON, kennis in uitvoering

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON. Hoewel deze uitgave met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan het PON geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie: www.hetpon.nl en www.socialeatlasbrabant.nl

Publicatie downloaden: via www.hetpon.nl en www.brabant.nl/leefbaarheid kan deze uitgave gedownload worden.

Publicatie bestellen: via Stephan Tibosch (Provincie Noord-Brabant), bereikbaar op 073-680 84 96 of via STibosch@brabant.nl kan deze uitgave besteld worden.

Het PON, kennis in uitvoering

Het PON is een onafhankelijk instituut voor onderzoek en advies en is gevestigd in Tilburg. Het kennisinstituut heeft ruim zestig jaar een speciale band met de provincie Noord-Brabant, het is een belangrijke opdrachtgever voor het PON. Tevens voert het PON jaarlijks een groot aantal projecten uit in opdracht van gemeenten, de landelijke overheid, fondsen en diverse maatschappelijke organisaties binnen en buiten de provincie.

Bij alle PON-projecten ligt de nadruk op 'bruikbaarheid' voor het beleid of voor de uitvoeringspraktijk. Wij bieden naast praktisch en voortdurend gedegen onderzoek ook deskundig advies en procesbegeleiding.

Provincie Noord-Brabant

Met de programma's 'Leefbare Dorpen' en 'Leefbare Wijken' investeert de provincie Noord-Brabant in de leefbaarheid van Brabantse dorpen en wijken. Bijvoorbeeld met subsidie voor de ontwikkeling en uitvoering van Integrale dorps- en wijkontwikkelingsplannen. Ook de Brabantse Dorpen Derby is hier een voorbeeld van. Bij het verbeteren van de leefbaarheid in Brabant wil de provincie een stimulerende rol spelen; de provincie brengt betrokken partijen bij elkaar, signaleert en faciliteert en brengt eigen deskundigheid in. Kijk voor een overzicht op www.brabant.nl/leefbaarheid.

Leefbaarheid: feiten in beeld

Leefbare dorpen en leefbare wijken zijn voor de provincie Noord-Brabant speerpunten van beleid. De provincie wil inzicht geven in de huidige stand van zaken betreffende de leefbaarheid van dorpen en wijken. In een serie uitgaven wordt de leefbaarheid in beeld gebracht. In elke afzonderlijke uitgave staat één onderwerp centraal. Nadruk ligt op objectieve gegevens. Waar mogelijk presenteren we ook gegevens over de subjectieve beleving van leefbaarheid.

Stationsstraat 15
5038 EB Tilburg
Postbus 90123
5000 LA Tilburg

telefoon +31 (0)13 535 15 35
fax +31 (0)13 535 81 69
info@hetpon.nl
www.hetpon.nl